

Оригинални научни рад
УДК: 821.111(73).09-94 ФАРНАМ Р.
821.111.09-94 ВОЛШ Д.
DOI: 10.5937/zrffp53-41660

НАЦИЈА НА НИШАНУ: СВЕДОЧАНСТВА РУТ ФАРНАМ И ДАГЛАСА ВОЛША СА СОЛУНСКОГ ФРОНТА

Милица М. СПРЕМИЋ КОНЧАР¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за англистику

¹ m.spremicnocar@gmail.com

Рад примљен: 8. 12. 2022.

Рад прихваћен: 29. 6. 2023.

НАЦИЈА НА НИШАНУ: СВЕДОЧАНСТВА РУТ ФАРНАМ И ДАГЛАСА ВОЛША СА СОЛУНСКОГ ФРОНТА

Кључне речи:

Рут Фарнам;

Даглас Волш;

Први светски рат;

Србија;

балканизам.

Сажетак. Рад анализира ратне путописе *Нација на нишану: Шта је једна Американка видела и учинила у најоштрајој Србији* Американке Рут Фарнам и *Са Србима у Македонији* Британца Дагласа Волша, аутора који су у Првом светском рату били ангажовани на Солунском фронту као помоћ српској војсци. Значај ових путописа лежи у томе што Фарнамова и Волш, осим опширних записа о својим професионалним обавезама, о Србији и српском народу остављају изразито афирмативна сведочанства, чиме се дистанцирају од дискурса балканизма доминантног у јавном мњењу Велике Британије и Сједињених Америчких Држава у време када су стварали. Са посебним поштовањем пишу о српском војнику, његовој етици и о хуманом поступању Срба са ратним заробљеницима, а оштрицу критике усмеравају ка Савезницима, чија је помоћ изостала када је Србији била најпотребнија. Циљ овога рада је да укаже на позитивну слику Србије у путописима Фарнамове и Волша, неспутану предрасудама и испуњену истинском људскошћу.

Увод

Први светски рат је на тло Србије довео много странаца из Европе и Америке. Они су на овим просторима боравили у различитим својствима, а највише као неки вид испомоћи српској војсци. У томе су предњачили медицински радници – лекари и болничарке, већином из Велике Британије и Сједињених Америчких Држава – али је било и припадника других професија. Међу странцима у Србији у овом трагичном периоду њене историје траг су, захваљујући својим ратним путописима, оставиле и две занимљиве али недовољно познате личности: Рут Фарнам, Американка, и Даглас Волш, Британац. Рут Фарнам је ауторка дела *Нација на нишану: Шта је једна Американка видела и учинила у најиаћеној Србији* (Ruth S. Farnham, *A Nation at Bay: What an American Woman Saw and Did in Suffering Serbia*, 1918), а дело Дагласа Волша носи наслов *Са Србима у Македонију* (Douglas Walshe, *With the Serbs in Macedonia*, 1920).² Волшова књига је у Србији изашла 2017. године, у преводу Бранка Момчиловића, а књига Фарнамове 2020. године, у преводу Александре Ђуричић. Обе су објављене у едицији *Србија 1914–1918*, покренутој поводом обележавања стогодишњице Првог светског рата, коју заједнички потписују Радио-телевизија Србије и новосадски Прометеј.

Рут Фарнам се бавила хуманитарним радом. У Србију је први пут дошла у време балканских ратова, а током Првог светског рата и у Србији и на Западу радила је за српску ствар. У Србији је боравила у прве две године Великог рата, најпре као болничарка, касније надзорница магацина енглеске и америчке помоћи у медицинском материјалу, али је за то време путовала и у Енглеску – да се заузме за редовно снабдевање војске и цивила и допреми хуманитарну помоћ – и у Америку, где је држала предавања о српском страдању и учествовала на донаторским вечерима на којима су прикупљана новчана средства за Србију. Даглас Волш је током друге две године Великог рата, од септембра 1916. до коначног ослобођења у јесен 1918. године, био возач камиона у транспортној јединици Прве српске

² Момчиловићев превод наслова је *Са Србима на Солунском фронту*.

армије. Долазећи из Америке, односно Велике Британије, и Фарнамова и Волиш су о Србији знали веома мало, а и она сазнања до којих су о њој у својим земљама могли доћи, била су без изузетка неповољна. Међутим, непосредно искуство боравка на Солунском фронту, упознавање са српским војницима и цивилима и разумевање њиховог односа према отаџбини и слободи, заувек мењају иницијалну перцепцију ових аутора и подстичу их да оставе писана сведочанства о храброј борби Срба у Великом рату. Књиге *Нација на нишану* и *Са Србима на Солунском фронту*, стога, представљају два драгоцене додатка не тако малобројној али ипак недовољно познатој групи дела англофоних аутора, учесника и сведока Првог светског рата у Србији,³ који експлицитно одбацују оно што Марија Тодорова у својој познатој студији *Имагинарни Балкан* (Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, 1999) назива дискурсом балканизма.

Дискурс балканизма може се дефинисати као негативни стереотип о Балкану, присутан у западној култури и у значајној мери условљен политиком. Тај стереотип се формира и учвршћује у британским путописима о Балкану у XIX веку и у непосредној је вези са опадањем моћи Отоманске царевине. Тодорова напомиње да је Британија осећала „природну емпатију са владоцима” (Todorova, 1999, стр. 163), те да је, као најважнија светска индустријска и трговачка сила, због равнотеже моћи, око 1830. године почела да се залаже за очување интегритета и неповредивости Отоманског царства (Todorova, 1999, стр. 169). Када је реч о покороном хришћанском живљу на Балкану, уз ограду да свако уопштавање подразумева изузетке, Тодорова (1999, стр. 173) наводи да су „аристократе углавном биле туркофили, док је либерална средња класа била наклоњенија хришћанским народима”, те да је доминантни дискурс, чак и када је критиковао отоманску власт као самовољну, деспотску и нецивилизовану, избегавао расне погрде муслимана или Турака, док је Јужне Словене отворено сматрао неспособним да се успешно и самостално развијају (1999, стр. 181). Захваљујући оваквом погледу на ствари, почетком XX века на Западу је већ била изграђена неповољна слика о Балкану, а потом је даље учвршћивана кроз трагичне догађаје који су уследили. Репутација Срба додатно

³ Види нпр. књиге објављене у едицији *Србија 1914–1918*, у издању Радио-телевизије Србије и новосадског Прометеја: Џон Рид, *Рајн у Источној Европи*, 2015 (John Reed, *The War in Eastern Europe*, 1916); Фортијер Џонс, *Са Србијом у изнанајиво: аваншуре једног Американца са војском која не може умрејти*, 2015 (Fortier Jones, *With Serbia into Exile: An American's Adventures with the Army That Cannot Die*, 1916); Алис и Клод Аскју, *Ојусшошена земља: Србија како смо је ми видели*, 2012 (Alice and Claude Askew, *The Sticken Land: Serbia As We Saw It*, 1916); Мејдел Синклер Стобарт, *Пламени мач у Србији и гружи*, 2016 (Mrs. St. Clair Stobart, *The Flaming Sword in Serbia and Elsewhere*, 1916); Изабел Емзли Хатон, *Са Женском јединицом у Србији, Солуну и Севастопољу*, 2018 (Isabel Emslie Hutton, *With a Woman's Unit in Serbia, Salonika and Sebastopol*, 1928).

је нарушена убиством краља Александра Обреновића и краљице Драге, маја 1903. године у Београду, а Србија је отворено проглашавана кривом и за атентат на Франца Фердинанда у Сарајеву, односно за избијање Првог светског рата. Даглас Волш овакву визуру потврђује следећим речима:

„Када је почео рат већина нас је мислила о Србима као о балканским варварима. [...] То грозно убиство Александра, последњег из династије Обреновића, и његове краљице Драге, било је практично све што смо знали о српској историји, и то нам се нимало није свидело. То је наравно било одвратно дело, и оно је сада, и биће увек, мрља на угледу Србије, али, има неколико ствари које не треба да сметнемо с ума: то је углавном било дело милитариста, а милитаризам, као што нас је Немачка научила, је спреман на све.” (Волш, 2017, стр. 171)

Аутор потом наводи да у историји сваке земље постоје догађаји који им не служе на част и који се зато настоје померити из видокруга радозналих, али да је Србија „млада нација” која „има несрећу да ствара историју у доба телеграфа и јефтине штампе”, дакле, у време веће доступности информација него икада раније. Зато, уз храбро подсећање на крваве догађаје из историје сопственог народа, Волш ефектно апелује на позитивнију перцепцију Србије:

„У годинама после ових бруталних убистава она [Србија] је живела довољно дуго и научила онолико колико смо ми од убиства младих принчева у лондонском Тауеру или спаљивања Јованке Орлеанке. Сада је на нама да заборавимо ова убиства као што смо заборавили ова и многе друге догађаје наше историје. Србија је више него довољно испаштала због њих.” (Волш, 2017, стр. 171–172)

Америчку перцепцију југоистока Европе почетком XX века, такође, одликује балканизам, што потврђује Рут Фарнам када каже да Србија и њој суседне земље нису биле предмет интересовања Американаца „више од Сибира или Арабије” и да су о њима најчешће слушали када би међусобно заратиле: „Преовладавао је утисак да те *йолуцивализоване земље*⁴ највише времена проводе ратујући међу собом” (Фарнам, 2020, стр. 13). Овакво виђење из корена се мења после ауторкиног боравка у ратом опустошеној Србији. На уводним страницама своје књиге она наводи да је „као странкиња, знајући мало о земљи и још мање о њеном народу, била импресионирана херојством и пожртвованошћу и коначно ухваћена у вртлог величанствених борби против зла” (Фарнам, 2020, стр. 18). Зато је у делу изнела „дубоке емоције, дивљење и поштовање према српској храбрости”, желећи да код својих читалаца пробуди „интересовање за нашег изузетно храброг и оданог савезника, Србију” (Фарнам, 2020, стр. 18).

⁴ Италик је у изворној верзији текста.

Одлични примери дистанцирања од дискурса балканизма доминантног у јавном мњењу Велике Британије и Сједињених Америчких Држава у време када су написане, књиге Волша и Рут Фарнам нуде другачије, непосредно, позитивно виђење Србије у вртлогу Првог светског рата. Уз опширне записе о професионалним обавезама, Фарнамова и Волш остављају и запажања о српском војнику и његовој етици, о хуманом поступању са ратним заробљеницима, о Савезницима чија је помоћ изостала, а не пропуштају да помену ни природне лепоте предела у којима су боравили. Циљ овога рада је да укаже на афирмативну слику Србије која израђа из путописа Рут Фарнам и Дагласа Волша, слику неспутану предрасудама и испуњену истинском људскошћу.

Српски војник и његова етика

И Рут Фарнам и Даглас Волш били су ангажовани на Солунском фронту, на ком су долазили у додир са српским војницима и цивилима и били у прилици да упознају чувене српске војсковође и чланове династије Карађорђевић. Рут Фарнам о Србима пише изразито похвално. У уводном поглављу књиге, у којем читаоцима настоји да пружи основне податке о новијој српској историји, балканским ратовима и почетку Првог светског рата, о турском, бугарском и аустријском непријатељу, ауторка поставља тезу да је Србија „нација у процепу, нација на нишану” (Фарнам, 2020, стр. 16), а потом износи њене карактеристике. Срби су „поносни и независни”, „мирољубиви [...] домаћини, посвећени деци и кући, али не оклевају да се сукобе када су им домови нападнути” (Фарнам, 2020, стр. 29); „они су одувек напорно радили и живели сиромашно, али су били задовољни док су били своји на своме, а осећање поноса и независности превазилазило је глад, хладноћу, па и саму смрт” (Фарнам, 2020, стр. 31). Фарнамова се потом осврће на пет векова турске власти током којих је „сјајни дух патриотизма [...] опстао кроз народну песму и предања” и додаје, „Дража од мајке и супруге Србину је домовина, иако је добар муж и одани син, ипак му је на првом месту вољена земља”, а о њеном разумевању положаја Србије на ветрометини европских политичких дешавања сведочи и ова ефектна реченица: „Живећи увек на бојишту Европе, увек држећи стражу на капији Истока и Запада, и увек одан својим идеалима, [Србин] није дозволио ни Турцима за пет векова окупације да му сломе веру и разводне крв” (Фарнам, 2020, стр. 32). Српске идеале назива „високим и духовним” (2020, стр. 35), у српским народним пословицама проналази „херојски и честит дух народа” (2020, стр. 36), а потресне приче о великим губицима мушког становништва и породицама које ипак настављају да

живе и одгајају младе нараштаје, тумачи као стоицизам са којим је „народ примио своју судбину” (2020, стр. 40).

На повременим путовањима у Енглеску схвата колико се везала за Србе. Редовно пише српским пријатељима, али њене емоције су ширег опсега од личних познанстава. То је посебно очито у зебњи са којом прима вести о неопходности повлачења српске војске ка југу, утолико пре што је, завршивши послове у Енглеској, и сама желела да се врати у Србију баш у октобру 1915, али јој амерички амбасадор није дозволио да путује: „Мислила сам на многе своје пријатеље и познанике у Београду, на инвалиде, осакаћене, старе и немоћне који ће морати да буду остављени приликом повлачења и моје срце је било сломљено при самој помисли на судбину која их чека” (Фарнам, 2020, стр. 86). Попут неких других странаца који су били сведоци ратних страха у Србији, а онда се враћали на Запад,⁵ и Рут Фарнам ефектно контрастира призоре на путу за Енглеску са призорима са Солунског фронта:

„Од Напуља до Париза путовали смо копном, и док смо пролазили француском ривијером видеда сам насмејане, преплануле, задовољне људе прелепо обучене и помислила какав је то контраст болесним, осакаћеним, исцрпљеним, очајним људима у ритама које сам управо оставила, наспрам ове фриволне, намирисане и расположене групе која је овамо дошла да се забави. Контраст је био застрашујући.” (Фарнам, 2020, стр. 85)

Даглас Волш, такође, носи лепе утиске о Србима. Описујући тешке услове вожње по лошим путевима пуним рупа, камења, блата или песка, не пропушта да помене „увек пријатељске Србе” који су им давали грожђе да се окрепе (Волш, 2017, стр. 47) и указивали помоћ на путу кад год је било потребно. Волш на више места бележи специфичну наклоност Срба према Енглежима. Једном приликом су им помогли да изгурају кола уз стрмо брдо „са уобичајеном спремношћу да учине било шта за Енглезе” (Волш, 2017, стр. 55), а други пут да спреме божићни ручак бар налик оном код куће: „Прва невоља је савладана тако што смо се обратили Србима, увек спремним да учине све за Британце. Продали су нам џак кромпира” (Волш, 2017, стр. 69).

Волш је нарочито импресиониран српским војним успесима, те оставља записе о борбама на Кајмакчалану, ослобођењу Битоља и пробоју Солунског фронта. О значају заузимања Кајмакчалана Волш пише:

„Само они који су заиста видели Кајмакчалан како се строг диже према снегу могу правилно да цене подвиг Срба. Само они који су се с

⁵ Види: Џонс, Ф. (2015). *Са Србијом у изнанаство: аваншуре једној Американца са војском која не може умрећи*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.

напором пели уз његове падине и гледали хиљаде мртвих и крш исцрпљујуће борбе могу да схвате хероизам тог славног догађаја.” (Волш, 2017, стр. 94–95)

Пошто је, освојивши Кајмакчалан, српска војска први пут после повлачења преко Албаније ступила на тло своје земље, тај веома важан корак истог тренутка буди наду у коначно ослобођење Србије. Волш то препознаје и коментарише:

„Нико у српској војсци неће никада заборавити сјај у очима свих после ове задивљујуће победе. Били су природно поносни и задовољни; поносни на своје нове ловорике и своје племените мртве, а задовољни што је српска војска поново била на српској територији. Сви су причали о Монастиру [Битољу], а затим о Београду. Чинило се да су оба врло близу.“ (Волш, 2017, стр. 97)

Битка за Монастир [Битољ] такође је импресионирала аутора:

„Нема спора ко је заслужан за заузимање Монастира. То је била српска победа, што су и француски и немачки коминикеи потврдили. Својим неодољивим јуришом у луку Црне реке, својом тактичком вештином и упорним успињањем уз један стеновит врх за другим, дању и ноћу, по киши, снегу и блату, они су, и само они, постигли одлучујући успех немогућ за савезничке снаге на њиховом левом крилу. Чистом храброшћу и упорном енергичношћу, под условима и преко терена који испуњавају дивљењем и не могу се описати, они су победили непријатеља једнако храброг и одлучног. [...] И из тог бесног пакла, и поред надмоћности непријатеља у броју и положајима, Срби су изашли као победници и памећу и крвљу. Непријатељ је био надјачан и у командовању и у борби и фелдмаршал Мишић и Прва и Трећа армија имају свако право да се поносе својим успехом.” (Волш, 2017, стр. 109–110)

Са посебним дивљењем Волш помиње пробој Солунског фронта и коначно ослобођење Србије. Наводи да су одлучујућу офанзиву започели Срби 14. септембра 1918. године, што потврђују историјски подаци. Мирјана Зорић (2018, стр. 10) пише да је „[с]а ката српске војске и њених савезника по непријатељским положајима грунуло [...] у истом трену више од 2000 оруђа” и да су „гранате из ужарених топовских цеви ’искидале’ [...] бугарске и немачке положаје”. Брзина са којом су Срби заузимали утврђене планинске положаје импонује Волшу, који усхићено бележи: „[С]а одлучношћу изгубљене наде – ова сјајна српска армија је успела и један по један заузела све ове јако брањене ’неосвојиве’ висове, упркос очајничког отпора непријатеља”. Неколико редова ниже аутор користи врло успелу метафору гутања лекова да дочара брзину српског војног

напредовања: „Ови људи су невероватни као војници, задивљују и у нападу и у одбрани. Они узимају планине као што хипохондрици узимају пилуле – у једном гутљају” (Волш, 2017, стр. 189). Француски савезници дејствују са Србима, али Волш води рачуна да да реалну процену њиховог учинка: „Савезници су ’сарађивали’, али Срби су обављали главни део посла, и чинили су то јунаштвом, издржљивошћу и брзином које је готово тешко схватити” (Волш, 2017, стр. 190). Врло је ефектна и Волшова завршна оцена пробоја Солунског фронта, у којој поново користи метафору јела:

„Упорно су ти неуморни Срби нападали – дочекани од својих ослобођених земљака раширених руку, шокирани причама које су чули и стварима које су видели – ишли су све даље, све дубље у Србију, прождирући миљу за миљом, што је било скоро све што су имали за јело, без сна, борећи се, марширајући, марширајући, борећи се – ослободивши три четвртине своје земље за две недеље.” (Волш, 2017, стр. 191)

И Рут Фарнам и Даглас Волш имали су прилике да упознају војводу Живојина Мишића, који је на њих оставио снажан утисак. Фарнамова пише: „Не много висок, и скоро слабе грађе, тај изузетни војник није пленио посматрача својом појавом све док га не бисте погледали директно у очи. Тада бисте схватили да је пред вама Човек. Миран, сталожен, његова појава одавала је огромну унутрашњу духовну снагу [...]” (Фарнам, 2020, стр. 136–139). Волш Мишића назива једним од најбољих тактичара Европе и наводи да су га Британци одликовали Великим крстом Светог Мајкла и Светог Џорџа, чиме се он изузетно поноси. „Он је сељачког порекла и научио је француски у току рата”, наводи Волш, „да би комуницирао са Савезницима без помоћи тумача” (Волш, 2017, стр. 174), а помиње и да је најзаслужнији за пад Монастира и да је један од организатора пробоја Солунског фронта.

Обоје аутора бележе да су срели принца Ђорђа Карађорђевића и престолонаследника Александра Карађорђевића. Рут Фарнам је Ђорђа Карађорђевића видела у Паризу и забележила: „Нагао и немиран, немаран према етикецији, био је учтив, али не и стрпљив, ватрени патриота, све укупно показивао је шарм продуховљеног и бунтовног младића” (Фарнам 2020, стр. 55), док је, према Дагласу Волшу, принц „једна живописна фигура која је волела стара одећа и да се излаже опасности” (Волш, 2017, стр. 84). Волшу је престолонаследник Александар Карађорђевић остао у сећању због једног свог геста приликом аустроугарског бомбардовања српских положаја, када су се француски авиони подигли да их бране, али је један од њих упао у ваздушни џеп и срушио се близу Волшовог логора. Пилот је преживео, али је копилот био смртно рањен. Управо је у том тренутку на место несреће стигао престолонаследник Александар и, дубоко дирнут призором умирућег копилота, скинуо своју Карађорђеву звезду и ставио је

на груди Французу, уз речи *Pour la service* (Волш, 2017, стр. 124). Рут Фарнам је престолонаследник Александар примио у Солуну и одликовао је Орденом Светог Саве за заслуге у допремању помоћи српској војсци, рекавши јој да не познаје већег пријатеља Србије од ње (Фарнам, 2020, стр. 166).

Хумано љосџиујање са рајџним заробљеницима

И Фарнамова и Волш примећују и високо цене хумано поступање Срба са ратним заробљеницима. Фарнамова сведочи да од Срба никада није чула „ружну реч и увреду да је полетела ка заробљеницима” и помиње да су они у болницама лечени једнако као и рањени српски војници: „Видела сам једног од њих како лежи у ходнику, далеко од ватре, тресући се од зиме, док је Србин, који је отишао да се окупа и видео га у ходнику, подигао заробљеника и положио га у сопствени кревет поред прозора” (Фарнам, 2020, стр. 73). Приближавајући се линији фронта, ауторка присуствује још једној сцени између Срба и заробљених Бугара која јој се урезује у сећање: „Српски стражари делили су своја скромна следовања дувана са њима, а ја сам, сећајући се свега што су ми испричали о суровости којом су Бугари мучили заробљене Србе, само могла да се чудим оволикој племенитости” (Фарнам, 2020, стр. 139). Обоје аутора наглашавају да овакви гестови нису подразумевали никакав реципроцитет, јер су Срби, и у аустроугарском и у бугарском заробљеништву, третирани са највећом могућом суровошћу. Фарнамова напомиње да су „[о]ни који су допали аустријског заробљеништва имали [...] страхан третман, принудни рад, а за јело су добијали такозвану супу која није била више од мутне воде! Уз то веома мало црног хлеба и не више од јутаног џака за покривање измршавелих тела” (Фарнам, 2020, стр. 52). Боравећи међу Србима, уверила се да су њихови заробљеници имали услове достојне човека:

„Насупрот томе, видела сам 1915. аустријске заробљенике, а 1916. и бугарске према којима су се Срби опходили људски, одржавајући их у животу и дајући им храну које ни сами нису имали довољно. Аустријанци су певали и шалили се док су радили, делујући задовољно што су заробљени уместо на фронту. Бугари нису могли да верују како се са њима поступа у односу на Србе који би њима допали у руке, изложени татарским инстинктима ове сурове расе. Убијали су заробљенике, остављали их рањене или им пуцали у леђа. У Београду сам видела људе спасене из њиховог заробљеништва који су се тешко опорављали од суровости којима су били изложени.” (Фарнам, 2020, стр. 52)

Волш потврђује увиде Рут Фарнам о односу Срба према заробљеним непријатељима: „Имали су много заробљеника – Немаца, Бугара и Турака

– и они су подједнако добри према свима њима. Добијају добру храну, смештај им је као њихов, а стражари их не терају сувише када раде на путевима”. И Волш се уверио у то да, иако су према њима учињена бројна и тешко замислива злодела, Срби нису осветољубиви: „никада нису изразили жељу да учине то исто непријатељима ако им се укаже прилика” (Волш, 2017, стр. 178).

Савезници

Као сведоци ратних страхота на Балкану, обоје аутора уз снажно осећање нелагодности критикују неискрен однос Савезника према Србима и изостанак помоћи српској војсци у најтежим тренуцима. Настојећи да читаоцима приближи догађаје који су у јесен 1915. године довели до трагичног повлачења „крз беспућа дивљих албанских планина”, Фарнамова наводи, „Једина нада за Србију била је брза и неопходна помоћ Антанте која је била обећана и свакодневно очекивана, али ипак није стигла”, и наставља:

„У тим црним данима имали су веома мало наде, али њихова дужност била је да од Србије спасу оно што се спасти могло, да преживе и, уколико их Антанта још једном не разочара, да се неким чудом врате и поново боре за слободу Србије, која је у том тренутку морала да клекне пред суровим јармом немилосрдног непријатеља.” (Фарнам, 2020, стр. 47)

На другом месту, док износи детаље својих залагања да у лето 1916. године у Америци прикупи хуманитарну помоћ за Србију, ауторка оставља критички интониран коментар упућен сопственој земљи, тада још увек ван великог светског сукоба:⁶

„Највећа и најбогатија земља на свету, Америка, била је тада неутрална. Њен народ уживао је у удобном животу, понекад и у луксузу. У таквој ситуацији био је потребан напор да им се прикаже очајна ситуација у ратом захваћеним земљама у којима су људи умирали од глади. Америка није осећала да је дотиче овај рат као ни да је на било који начин увучена у њега. Зато је прошло доста времена док дух народа није покренут да помогне, а ми, који смо били сведоци свих патњи и страдања, осећали смо стид што је наша нација била слепа да све то увиди.“ (Фарнам, 2020, стр. 88–89)

И Даглас Волш резигнирано коментарише изостанак савезничке помоћи Србији у јесен 1915. године, што је српску војску приморало на повлачење, које он назива „чудом људске одлучности”: „Обећана јој је помоћ – тренутна и довољна. Стигла је у октобру – шест недеља прекасно и

⁶ Сједињене Америчке Државе ушле су у Први светски рат 6. априла 1917. године.

десет пута мања да би била од неке користи!” (Вош, 2017, стр. 79). Упркос томе, Срби задржавају достојанство и не коментаришу издају Савезника:

„Сам Бог зна да [Србин] има све разлоге да нас не воли, али из неког разлога не чини то. Никада нас није кривио што смо пустили да пропадне. Прихвата све што га је снашло као нешто неизбежно, и има чврсту веру у нашу коначну победу и наше намере да водимо бригу о њему.“ (Вош, 2017, стр. 174)

Вош Србима одаје признање као најпоузданијим савезницама сила Антанте и наглашава да ниједном у току Великог рата – а било је за то неколико прилика – нису прихватили примамљиве услове Немаца: „Лојалност је изгледа реч коју Срби разумеју добро као било која нација у свету. Током читавог рата ниједан савезник није био тако апсолутно лојалан, спреман да у сваком тренутку учини сваку жртву за добро заједничке ствари” (Вош, 2017, стр. 182).

Природне лејоше

Осим о ратним пустошењима, Фарнамова и Вош остављају и коментаре о лепотама природе на Балкану, које не измичу њиховим проницљивим погледима, иако немају много времена да им се диве. Тако Рут Фарнам пише:

„Земља је по себи веома лепа, питомих брегова и плодних долина, и нигде на свету нисам видеала такво богатство дивљег, ливадског цвећа; због неба прошараног облацима, тако карактеристичног за Србију, сенке играју на блиставим пољима, настављајући се на пределе златних усева и миријада стабала воћки које у цвету стварају незаборавну слику.” (Фарнам, 2020, стр. 30)

Посебан утисак на ауторку остављају српска села „белих кућа са блиставим црвеним крововима, и лепим баштама које само што нису процветале ружама, љиљанима и ружичастим олеандрима” (Фарнам, 2020, стр. 64). Веома јој се допала Врњачка Бања, у којој је извесно време боравила како би надгледала магацине са медицинским материјалом и распоредивала га по болницама. О њој оставља следећи запис: „У парку поред реке је пространи павиљон у коме понекад свира музика. У близини су била бањска купалишта и минерални извори због којих је ово место била позната бања, а вода ничим није заостајала за Карлсбадом или Емсом” (Фарнам, 2020, стр. 65). Импресије о Врњачкој Бањи Фарнамова завршава сугестијом: „За све оне који би као и ја, у будућности радије заобишли немачке и аустријске бање, искрено препоручујем Врњачку Бању, наше Врњце” (Фарнам, 2020, стр. 77).

И Даглас Волш се, возећи по тешким и неравним, често блатњавим балканским планинским путевима, неретко диви пејзажу: „Брда су била дивна, у десетак нијанси пурпурне боје, а Островско језеро је светлцуло на сунцу. Никада рат није изгледао тако смешан, тако бесциљно узалудан и глуп” (Волш, 2017, стр. 45). На другом месту оставља слично запажање:

„Пејзаж је био дивљи и крајње живописан – пусте, стеновите планине, без дрвећа, тек са понеким шибљем, са водопадима са обе стране друма, великим пукотинама у брдима, а увек и свуда дивни светлосни ефекти и невероватне нијансе пурпурне боје, што чини да човек заборава много штошта у Македонији.” (Волш, 2017, стр. 126)

Самосјознаја

Боравећи на Солунском фронту, Фарнамова и Волш сазнали су и научили много о Србима, али су искусили и врло специфичне тренутке самоспознаје. Фарнамова о томе говори на више места у књизи, али нарочито при крају, када описује како је постала члан Првог коњичког пука Српске краљевске војске, док Волш те тренутке дочарава и у уметнутим стиховима и у завршним пасусима своје прозе. На првим страницама свога путописа Фарнамова признаје да се по повратку у Енглеску, где је живела по завршетку рата, осећала као „сасвим друга жена” (Фарнам, 2020, стр. 27), а о ратној оскудици бележи следеће: „У условима недостатка многих ствари – шећер је често био недоступан, а свеће су коштале два франка комад – ми смо живели прилично удобно, спознавши како се може бити и без неких ствари које смо раније сматрали апсолутно неопходним” (Фарнам, 2020, стр. 77). Спознаја ауторке о лепоти живота, о његовој суштини и вредности кристалише се у тренуцима када се у пратњи пуковника Романа Зондермајера и докторке Бенет приближава линији фронта код села Брод у данашњој Северној Македонији. У пратњи српских официра ауторка се приближава линији фронта и посматра битку за Брод, коју је српска војска водила против Бугара у октобру 1916. године. Са једне узвисине јасно види бугарске положаје преко реке Црни Дрим и сведочи о експлозијама које изазивају тешка рањавања на српској страни, а на питање пуковника Миловановића хоће ли да заједно дају знак српским снагама за поновно отварање ватре на непријатеља, одговара потврдно, тресући се од узбуђења. Мајор Тодоровић јој напомиње да битка још није на врхунцу и да ће је склонити на сигурно када до тога дође, а Фарнамова одговара: „Мислите ли да се бојим – викала сам да надјачам паљбу – никада пре овог нисам ни живела!” (Фарнам, 2020, стр. 73). Током ове битке у којој је симболично учествовала, ауторка је примљена у чин наредника у Први коњички пук Српске краљевске војске, што је очигледно један од најзначајнијих догађаја у њеном животу:

„Након повратка у Америку чувала сам велики завежљај у коме је била моја униформа српског официра коју сам добила, са прелепом ознаком званом кокарда која је блистала на капи сваког српског официра. Нити једна почаст коју ми је Србија могла указати није могла да се мери са правом да носим ту униформу, симбол славе ових хероја који су се борили тако дуго и тако храбро, и настављали да се боре, против застрашујуће јачег непријатеља и чија часност и саосећајност је добила на крају битку против свих који су им били непријатељи.” (Фарнам, 2020, стр. 73)

Занимљиво је да Даглас Волш сваки од пет сегмената своје књиге започиње песмом у којој преноси неки аспект свог доживљаја рата. У последњем, петом сегменту, песму под насловом *Нови друџи* посвећује Србину:

[...]

Некако смо се заволели

Од њрвој сусрећиа.

И сада је он наш друџи и наш браји,

Друџар која никада нећемо заборавији!

Не знамо ни реч њејовој језика,

Осим „добро” (џо је срјски за „good”),

Али с џим за џочетјак, и осмехом од срца,

Можемо се сви сјоразуметији!

[...]

У њејово здравље, несрећника блатој срца!

У њејово здравље, сина џоја!

Он је добар и као џријател и као рајник;

Ајсолујино му нико није раван!

У њејово здравље, насмејаној сјарој кукавица,

И за дан када ћемо му сјејнуји руку,

И рећи му здојом са сузом у оку,

На џилу њејове родне јруге! (Волш, 2017, стр. 169–170)

Завршница Волшовог дела обилује похвалама упућеним Србима, похвалама које изриче Британац свестан да његова нација другима не одаје лако признање, али на основу двоипогодишњег искуства живота међу Србима апсолутно уверен да их треба изрећи:

„Храбри и једноставни, ведри и племенити, увек се суочавају са судбином главама које су ’кржаве али не и погнуте’; сви решени да победе, од чича обогаљених реуматизмом који пешаче поред товарних мазги до младих и снажних војника на висовима у снегу или до колена у блатњавим рововима кроз које брише ветар, рагују уз што мање трошкове да не би повећали терет своје вољене земље – зар се треба чудити што они међу нама који су имали привилегију да их виде постану поетични у својој хвали?” (Волш, 2017, стр. 184)

Закључак

Ратни путописи Рут Фарнам и Дагласа Волша драгоцени су прилози историји англо-српских културних и књижевних веза. Настали у тешким условима Првог светског рата, они су англофоној публици приказали причу о суровој и истрајној борби Срба за опстанак у ратом премреженој Европи, али и причу о несвакидашњем и драгоценом искуству њихових аутора на Солунском фронту. Обоје су тамо стигли са врло оскудним знањем о Србији и оптерећени предрасудама створеним на основу балканистичког дискурса америчких и британских књига и новина које су у својим земљама могли прочитати о овом делу света. Време које су провели међу Србима учинило је да се њихови погледи драстично промене, те да у својим књигама, сасвим супротно ставовима са којима су дошли, запишу да су Срби „несумњиво фина, фасцинантна раса” (Волш, 2017, стр. 182), а да је Србија „дивна, захвална земља” (Фарнам, 2020, стр. 9). Зато не треба да чуди што Рут Фарнам читаоцима поверава да осећа „најдубље поштовање за храбру малу нацију, Србију и њене великодушне хероје” (Фарнам, 2020, стр. 27), нити што Волш своју приповест завршава једноставном и ефектном реченицом: „Била је привилегија служити им” (Волш, 2017, стр. 182).

Литература

- Аскју, А. и Аскју, К. (2012). *Ојусиошена земља: Србија како смо је ми видели*. Нови Сад: Платонеум.
- Волш, Д. (2017). *Са Србима на Солунском фронту*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.
- Зорић, М. (2018). Сведочанства с Крфа и Солунског фронта. *Одбрана*, 186, 1–32.
- Рид, Џ. (2015). *Рај у источној Европи*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.
- Стобарт, М. С. (2016). *Пламени мач у Србији и груде*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.
- Фарнам, Р. (2020). *Нација на нишану: Штита је једна Американка видела и учинила у најтањој Србији*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.
- Хатон, И. Е. (2018). *Са женском јединицом у Србији, Солуну и Севастопољу*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.
- Џонс, Ф. (2015). *Са Србијом у изнанаство: авантуре једној Американци са војском која не може умрећи*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Радио-телевизија Србије.
- Todorova, M. (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Milica M. SPREMIĆ KONČAR

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of English Language, Literature and Culture

*A Nation at Bay: Ruth Farnham's and Douglas Walshe's
Accounts from the Macedonian Front*

Summary

This paper analyses two war travelogues from World War I whose authors served in the Serbian Army on the Macedonian front, Ruth Farnham's *A Nation at Bay: What an American Woman Saw and Did in Suffering Serbia* and Douglas Walshe's *With the Serbs in Macedonia*. Farnham's duty was to take charge of the medical stores brought to Serbia from various English and American sources and Walshe was a driver in a Light Supply and Ammunition Column of Ford vans attached to the Serbian Army. Apart from offering detailed descriptions of their duties, Farnham and Walshe convey through their travelogues a very favourable picture of Serbia and its people, thus distancing themselves from the discourse of Balkanism, predominant in Great Britain and the United States during World War I. With due respect they write about Serbian soldiers, their ethics and humane attitude towards the Austrian and Bulgarian prisoners of war, whereas they do not hesitate to condemn the Allies' treasonous response towards the Serbian Army in times of its greatest need.

Having come to the Macedonian front to learn about Serbia and help it, Ruth Farnham and Douglas Walshe can be said to have challenged the negative reputation Serbia had in the British and American public. Their war travelogues clearly show that what they saw and experienced is in many ways incongruous with the then predominant discourse of Balkanism. That is why Farnham reveals to her reader that she feels "the highest regard for that brave little nation, Serbia, and its gallant and heroic people" and Walshe ends his book in a simple and memorable sentence: "It has been a privilege to serve them".

Keywords: Ruth Farnham; Douglas Walshe; World War I; Serbia; Balkanism.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауџиорсџиво-некомерџијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).